

แนวทางการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม : กรณีศึกษาชุมชนน้าหนองบัว จังหวัดจันทบุรี Cultural landscape management : a case study of Nongbua Community, Chanthaburi

วีระยุทธ นาคทิพย์

Weerayut Nakthip

¹หลักสูตร/ภาควิชาเทคโนโลยีภูมิทัศน์ คณะเทคโนโลยีการเกษตร

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี

*ผู้ประสานงานหลัก อีเมล:weerayut26@hotmail.com

บทคัดย่อ

การศึกษาระบบการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม ของชุมชนน้าหนองบัว จังหวัดจันทบุรี เป็นการศึกษาเพื่อให้สามารถระบุองค์ประกอบและประเภทของภูมิทัศน์วัฒนธรรม เพื่อเป็นแนวทางในการจัดการและอนุรักษ์ภูมิทัศน์วัฒนธรรม ต่อไป การวิเคราะห์ข้อมูลพิจารณาจากปัจจัยภายในและภายนอกที่ส่งผลกระทบต่อภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชน โดยดำเนินการวิจัยตามขั้นตอนต่อไปนี้ 1.การศึกษาข้อมูลจากหนังสือหรือจากผู้รู้ในชุมชน 2.การวิเคราะห์ปัญหาและสภาพแวดล้อมจากการสัมภาษณ์และข้อมูลภาคสนาม 3.การระบุสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม วัฒนธรรม 4.การพิจารณาคุณค่าและแนวโน้มการเปลี่ยนแปลง ผลการวิจัยพบว่า 1.ภูมิทัศน์วัฒนธรรมทางกายภาพที่เป็นรูปธรรมประกอบด้วยอาคารและสิ่งปลูกสร้างที่มีความโดดเด่นทางสถาปัตยกรรมและความเก่าแก่ ส่วนที่เป็นนามธรรมได้แก่ ประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน วิถีชีวิต ภูมิปัญญาท้องถิ่น 2.ชุมชนน้าหนองบัวนั้น เป็นชุมชนเมืองที่แสดงถึงระยะเวลาอันยาวนานในการปรับเปลี่ยนรูปแบบขององค์ประกอบทางภูมิทัศน์วัฒนธรรม ตั้งแต่ยุคแรกของการเข้ามาตั้งถิ่นฐานมาจนถึงในยุคปัจจุบัน 3.การอนุรักษ์และพัฒนาภูมิทัศน์วัฒนธรรมนั้น ต้องเกิดจากการดูแลรักษาอัตลักษณ์จากคนในชุมชน หน่วยงานท้องถิ่นและเอกชนร่วมมือกัน 4.ชุมชนน้าหนองบัวมีรูปแบบที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวทั้งทางด้านสังคมและเศรษฐกิจส่งผลให้เกิดการท่องเที่ยวในชุมชน โดยมีชื่อว่า "ชุมชนขนมแปลก" ซึ่งอยู่บริเวณริมคลองหนองบัวอีกด้วย

คำสำคัญ: ภูมิทัศน์วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อมวัฒนธรรม กระบวนการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม

Abstract

Studying the process of managing the cultural landscape so that elements and types of cultural landscapes can be identified. For proposal of guidelines for managing the cultural landscape. The following research: 1. The study gathers information and summarizes the essence from studying academic documents, books or from knowledgeable in the community. 2. Analysis of issues and environments based on interviews and field data 3. Identification of the environment 4. Determining value, importance, threats, and trends of change. The analysis data used subsuming data, analysis of the internal and external factors that impacted the cultural landscape of Nongbua community. The results of the study were: 1.Elements of the concrete cultural landscape are comprised of buildings and structures that are outstanding in architecture and antiquity. Elements of cultural landscape are comprised of history of settlement, folk wisdom for gentrifying resident to fit the environment in Nongbua community and living together by the different lifestyles and beliefs. 2. Nongbua community area is a city community that represents a long period of time to transform the style of cultural landscape elements. From the early days of settlements to modern times. 3. Preserving and developing a cultural landscape that will be sustainable within that community. It must be due to the preservation of identity from people in the community. Local and private authorities cooperate. 4. Nong Bua community has a unique social and economic style, resulting in community tourism. It is also called . "chumchon Kanomplag", which is located on NongBua.

Keywords: Cultural Landscape , Cultural Environment , Management Process of Cultural Landscape

บทนำ

การศึกษาเรื่อง “ภูมิทัศน์วัฒนธรรม” นั้น เป็นการศึกษาเพื่อที่จะทำความเข้าใจในปรากฏการณ์ของสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นและเพื่อศึกษาองค์ประกอบ กระบวนการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมในแนวทางที่เหมาะสม

ภูมิทัศน์วัฒนธรรม⁽¹⁾ ซึ่งเป็นสภาพแวดล้อมที่อยู่รอบตัวเรานั้น เป็นสิ่งจำเป็นที่ต้องเรียนรู้และทำความเข้าใจ เนื่องจากสภาพแวดล้อมในปัจจุบันได้ถูกทำลายลงไปอย่างมากมาย เพียงเพราะเราขาดความรู้ความเข้าใจในคุณค่าและความสำคัญจนปล่อยปะละเลยหรือการพัฒนาโดยไม่ได้นิ่งถึงผลกระทบที่จะตามมา ส่งผลให้เกิดความเสียหาย เสื่อมโทรม หรือสูญสลายของมรดกทางธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมอันดีงามไปในที่สุด

ย่านชุมชนริมน้ำหนองบัว เป็นอีกหนึ่งชุมชนที่มีการเปลี่ยนแปลงมาอย่างยาวนาน ในปัจจุบันก็ยังคงปรากฏร่องรอยของการจัดการภูมิทัศน์และมรดกทางวัฒนธรรมที่แสดงถึงความเคยเจริญรุ่งเรืองเมื่อครั้งอดีต ไม่ว่าจะเป็นรูปแบบในการตั้งถิ่นฐานบนพื้นที่ริมแม่น้ำหนองบัว วิถีชีวิตของย่านการค้าเก่า รูปแบบทางสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมของอาคารบ้านเรือนที่มีรูปแบบผสมผสานกันแบบไทย จีน ญวน หรือองค์ประกอบทางวัฒนธรรมในด้านต่าง ๆ ที่ทรงคุณค่าและควรทำการศึกษาให้เข้าใจอย่างเป็นระบบ

ด้วยความตระหนักถึงคุณค่าในมรดกทางธรรมชาติ ศิลปะและวัฒนธรรมดังกล่าวนี้ จึงสมควรอย่างยิ่งที่ต้องทำการศึกษาองค์ประกอบทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมและกระบวนการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมของย่านชุมชนริมน้ำหนองบัวอย่างเป็นขั้นตอนมีระเบียบแบบแผน เพื่อให้ทราบถึงแนวทางโดยรวมของการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมเหล่านี้ อย่างสอดคล้องกับการพัฒนาและการอนุรักษ์ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของย่านชุมชนริมน้ำหนองบัวให้ยังคงอยู่ต่อไป

วิธีดำเนินการวิจัย

1 การทบทวนเอกสาร (Literature Review) ได้แก่ การศึกษาเอกสารรายงานสิ่งตีพิมพ์ข้อมูลดิจิทัลที่เกี่ยวข้องกับชุมชนที่อยู่อาศัยดั้งเดิมและทำการศึกษาในรายละเอียดเฉพาะบริเวณกลุ่มบ้านเรือนสองฝั่งถนนญาณวิโรจน์ บริเวณชุมชนขนมเป็ญ ระยะทางประมาณ 1 กิโลเมตรซึ่งเป็นชุมชนริมคลองหนองบัว

2 ข้อมูลด้านกายภาพของพื้นที่ใช้วิธีการสำรวจภาคสนามและบันทึกภาพถ่ายสภาพปัจจุบันของพื้นที่และการบันทึกลงในแผนที่สำรวจ

3 การสัมภาษณ์ เน้นการสัมภาษณ์ผู้ดำเนินการหรือขับเคลื่อนโครงการ (Actors) ในชุมชน ซึ่งมีทั้งประชาชน เจ้าของอาคาร เกี่ยวกับทิศทางและแนวโน้มในการเปลี่ยนแปลงชุมชน โดยมีการสัมภาษณ์ประชาชนที่มีกลุ่มบ้านเรือนสองฝั่งถนนญาณวิโรจน์ บริเวณชุมชนขนมเป็ญ ระยะทางประมาณ 1 กิโลเมตร จำนวน 50 คนโดยการสุ่มแบบบังเอิญ

4 การวิเคราะห์ข้อมูลเรื่ององค์ประกอบและกระบวนการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมใช้วิธีการแบ่งประเภทข้อมูล จัดกลุ่มข้อมูล และการเปรียบเทียบข้อมูลจากแผนที่การสำรวจ

การเก็บข้อมูลจากข้อมูลทุติยภูมิจะเป็นการสังเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ จากทางเอกสาร ตำรา หนังสือ บทความ ซึ่งตัวแปรที่มาจากข้อมูลทุติยภูมิ คือ ลักษณะทางกายภาพ ข้อกำหนดในการจัดการ เป็นต้น ในการเก็บรวบรวมข้อมูลจะขึ้นอยู่กับลักษณะของข้อมูลและตัวแปร จากการทบทวนวรรณกรรม จึงสามารถแบ่งการศึกษาข้อมูลออกเป็น 3 ประเภท คือ

1 ลักษณะทางด้านกายภาพ เพื่อหาลักษณะที่สำคัญของอาคารและสภาพแวดล้อมภายในชุมชนริมน้ำหนองบัว

2 ลักษณะทางด้านสังคมเศรษฐกิจและความคิดเห็นการพักอาศัย เพื่อหาลักษณะทางสังคมเศรษฐกิจที่สำคัญ ตลอดจนความคิดเห็นในเรื่องการพักอาศัยและสภาพแวดล้อมในด้านต่าง ๆ

3 องค์ประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนและคุณค่าของภูมิทัศน์วัฒนธรรมเพื่อจะได้ดำเนินงานตามกระบวนการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมอย่างถูกต้องและไม่ส่งผลกระทบต่อพื้นที่

การดำเนินการเก็บข้อมูลงานวิจัยนั้นผู้วิจัยได้ดำเนินการ โดยแสดงข้อมูลประเภทของตัวแปรและวิธีการเก็บข้อมูล ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 1 แสดงประเภทตัวแปรในการวิจัย และวิธีการเก็บข้อมูล (ลักษณะทางกายภาพ)

ตัวแปรหลัก	ตัวแปรย่อย	วิธีเก็บข้อมูล		
		สังเกต	แบบสัมภาษณ์	ข้อมูลทุติยภูมิ
ลักษณะทางกายภาพ	ลักษณะการใช้พื้นที่ของชุมชน	◇	◇	
	พลวัตวัฒนธรรม		◇	◇
	โครงสร้างของอาคารริมน้ำ	◇		◇
	การใช้วัสดุของอาคาร	◇		◇
	ขนาดพื้นที่ชุมชน	◇		◇
	ลักษณะการใช้พื้นที่ริมน้ำ	◇		◇
	การต่อเติม	◇		◇
	การสัญจรและยานพาหนะ	◇		◇
	กิจกรรมในชุมชน	◇	◇	◇

ตารางที่ 2 แสดงประเภทตัวแปรในการวิจัย และวิธีการเก็บข้อมูล (ลักษณะทางด้านสังคมเศรษฐกิจและความคิดเห็นด้านการพักอาศัย)

ตัวแปรหลัก	ตัวแปรย่อย	วิธีเก็บข้อมูล		
		สังเกต	แบบสัมภาษณ์	ข้อมูลทุติยภูมิ
ลักษณะทางด้านสังคมเศรษฐกิจและความคิดเห็นด้านการพักอาศัย	ลักษณะประชากร		◇	◇
	ความสัมพันธ์ของการอยู่อาศัยภายในชุมชนริมน้ำหนองบัว	◇	◇	
	สาเหตุการอยู่อาศัยภายในชุมชนริมน้ำหนองบัว		◇	
	การมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน		◇	
	สภาพปัญหาของการอยู่อาศัย	◇	◇	
	การวางแผนในการพัฒนาชุมชนในอนาคต		◇	◇
	รายได้หลักในพื้นที่		◇	

ตารางที่ 3 แสดงประเภทตัวแปรในการวิจัย และวิธีการเก็บข้อมูล (องค์ประกอบและคุณค่าของภูมิทัศน์วัฒนธรรม)

ตัวแปรหลัก	ตัวแปรย่อย	วิธีเก็บข้อมูล		
		สังเกต	แบบสัมภาษณ์	ข้อมูลทุติยภูมิ
องค์ประกอบและคุณค่าของภูมิทัศน์วัฒนธรรม	สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ	◇		◇
	สภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม	◇		◇
	เอกลักษณ์ของชุมชน		◇	◇

ผลการวิจัยและอภิปรายผล

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำหนองบัว

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่ชุมชนริมน้ำหนองบัวนั้น จัดอยู่ในประเภทวัฒนธรรมนำภูมิทัศน์หรือภูมิทัศน์เมือง โดยพื้นที่กรณีศึกษาชุมชนริมน้ำหนองบัว ในอดีตเรียกชื่อว่า ตลาดหนองบัว ซึ่งพื้นที่กรณีศึกษาชุมชนริมน้ำหนองบัวนั้น เป็นย่านเก่าที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ริมคลองหนองบัวซึ่งในปัจจุบันสภาพอาคารบ้านเรือนเป็นแบบผสมผสานในแบบไทย ฝรั่งมีเอกลักษณ์ของจันทบุรีคือ ลวดลายไม้ฉลุช่องลมและบานประตู อาคารที่ติดแม่น้ำปลูกสร้างแบบยกเสาลอยสาเหตุจากปัจจัยทางสภาพแวดล้อมคือน้ำขึ้นน้ำลง และการกัดเซาะของน้ำ ส่วนหลังบ้านหรือพื้นที่ส่วนตัวจะอยู่ฝั่งแม่น้ำส่วนหน้าบ้านจะหันเข้าสู่ถนนสุขาภิบาล ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพค้าขายมีการสืบเชื้อสายมาจากชาวจีนเป็นส่วนใหญ่ นับถือบรรพบุรุษแบบจีน การถือศีลกินเจและการประกอบพิธีบูชาดวงพระเคราะห์ที่ศาลเจ้าหนองบัว ทั้งกระเจาของ 4 ศาลเจ้า การบูชาบรรพบุรุษ (เซ่งเม้ง) เป็นต้น

ทิศทางการเปลี่ยนแปลงของชุมชน

ทิศทางการเปลี่ยนแปลงของชุมชน⁽²⁾ ในปัจจุบันนี้มีแนวโน้มที่จะทำการฟื้นฟูวิถีชีวิตให้คืนกลับมาสู่ชุมชนด้วยการพัฒนาในรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม โดยมีวิสัยทัศน์ร่วมกันคือ “วิถีชีวิตที่มีคุณภาพ ความรู้เชิงศิลปวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ และความเป็นมาของการค้าดั้งเดิม โดยใช้วิถีชีวิตนำการค้า ไม่ใช้การค้านำวิถีชีวิต” ปัญหาสำคัญเร่งด่วนที่ส่งผลกระทบต่อองค์ประกอบทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมของย่านชุมชนและต้องได้รับการแก้ไขคือ ปัญหาน้ำกัดเซาะตลิ่ง การทรุดตัวของอาคารและความทรุดโทรมของอาคาร⁽³⁾ ภัยคุกคามที่ต้องมีมาตรการป้องกันในอนาคตได้แก่ การพัฒนาในส่วนของเอกชนที่ไม่สามารถควบคุมได้ ความสำคัญของพื้นที่ทางวัฒนธรรมถูกลดบทบาทลง ความชอบของย่านการค้าและการทิ้งถิ่นที่อยู่อาศัย การพัฒนาจากหน่วยงานของภาครัฐหรือท้องถิ่นอาจลดคุณค่าขององค์ประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรมลง⁽⁴⁾

จากการรวบรวมข้อมูลประเภทต่าง ๆ และการวิเคราะห์ในเรื่องของคุณค่าความสำคัญ การจัดทำเอกสารเรื่องความสำคัญและคุณค่าทางวัฒนธรรมของพื้นที่ในองค์กรรวม ตลอดจนการวิเคราะห์ประเด็นปัญหาและแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ของพื้นที่กรณีศึกษา ซึ่งเป็นไปตามลำดับขั้นตอนในการจัดการข้อมูลอย่างเป็นระบบแบบแผนแล้ว ซึ่งจากข้อมูลดังกล่าวนี้ก็จะนำไปใช้ในการจัดทำข้อเสนอแนะแนวทางในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมน้ำหนองบัวที่เฉพาะเจาะจงในแต่ละพื้นที่องค์ประกอบที่มีคุณลักษณะสำคัญทางวัฒนธรรมมากขึ้นต่อไป

สรุปผลการวิจัย

1. องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมทางกายภาพที่เป็นรูปธรรมประกอบด้วยอาคารและสิ่งปลูกสร้างที่มีความโดดเด่นทางสถาปัตยกรรมและความเก่าแก่ ส่วนที่เป็นนามธรรมได้แก่ ประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน วิถีชีวิต ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการปรับสภาพที่อยู่อาศัยให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมริมแม่น้ำหนองบัว และการอยู่ร่วมกันของวิถีทางความเชื่อที่แตกต่างกัน

2. ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่ชุมชนริมน้ำหนองบัวนั้น จัดอยู่ในประเภทภูมิทัศน์วัฒนธรรมแบบชุมชนเมืองที่แสดงถึงระยะเวลาอันยาวนานในการปรับเปลี่ยนรูปแบบขององค์ประกอบทางภูมิทัศน์วัฒนธรรม ตั้งแต่ยุคแรกของการเข้ามาตั้งถิ่นฐานมาจนถึงในยุคปัจจุบันซึ่งวิถีชีวิตของชุมชนพึ่งพาระบบทางธรรมชาติน้อยลง

3. แนวทางในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมนั้น ใช้วิธีการอนุรักษ์และพัฒนาในขอบเขตของพื้นที่ระดับต่าง ๆ ตามระดับคุณค่าความสำคัญของพื้นที่องค์ประกอบทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมซึ่งความยั่งยืนภายในชุมชนนั้น ต้องเกิดจากการดูแลรักษาอัตลักษณ์จากคนในชุมชน หน่วยงานท้องถิ่นและเอกชนร่วมมือกัน

4. ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่ชุมชนริมน้ำหนองบัวนั้นมีรูปแบบที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวซึ่งทั้งทางด้านสังคมและเศรษฐกิจส่งผลให้เกิดการท่องเที่ยวในชุมชน และทำให้มีผลต่อเศรษฐกิจในระยะยาว โดยชุมชนร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเสนอสถานที่ท่องเที่ยวชื่อ “ชุมชนขนมแปลก” ซึ่งเป็นชุมชนบริเวณริมคลองหนองบัวอีกด้วย

เอกสารอ้างอิง

1. กระทรวงวัฒนธรรม และคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร. แนวทางการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม. กรุงเทพมหานคร:มหาวิทยาลัยศิลปากร 2549.
2. กำพล เอกพันธุ์. การสร้างแบบจำลองภูมิสารสนเทศ สำหรับการประมวล จัดลำดับความสำคัญของการอนุรักษ์ตึกแถว ในย่านประวัติศาสตร์. การค้นคว้าอิสระหลักสูตรปริญญาการวางแผนชุมชนเมืองและสภาพแวดล้อมมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร 2550.
3. เกรียงไกร เกิดศิริ. ชุมชนกับภูมิทัศน์วัฒนธรรม. กรุงเทพมหานคร:อุษาคเนย์ 2551.
4. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กลยุทธ์ฟื้นฟูชุมชนเมืองริมน้ำ. กรุงเทพมหานคร:บริษัทศูนย์ถ่ายอินเตอร์ จำกัด 2546.